



STUDIECENTRUM RECHTSPLEGING
TRAINING AND STUDY CENTRE FOR THE JUDICIARY

Meervoud meer waard!

Wanneer en waarom?





Ere wie ere toekomt

De op 8 december 2011 in het gebouw van de Raad voor de rechtspraak gehouden bijeenkomst onder de titel **Dag van het oordeel** vond haar oorsprong eerder en elders. In de rechtbank Arnhem vatte in 2007 onder de bezielende leiding van de president Marie van Emden-Geenen het idee post om een beoogd kwaliteitsinstrument - de meervoudige afdoening van zaken - eens proefondervindelijk te toetsen op z'n effecten. Die eerste stap heeft geleid tot allerlei vervolgstappen waaronder een inventariserend onderzoek naar de praktijk van de toedeling van zaken en de overwegingen daartoe, uitgevoerd door medewerkers aan het Onderzoekprogramma Rechtspleging van de Radboud Universiteit onder de titel: **Rechtspreken: samen of alleen**.

Een van de onderdelen van het onderzoek was een inventarisatie van gepercipieerde voor- en nadelen van meervoudige afdoening zoals te vinden in de literatuur en geuit door rechters als onderdeel van een enquête. De onderzoekers groepeerden de voor- en nadelen volgens vier kwaliteitsdimensies: juridisch-inhoudelijk, procesgang, organisatorisch-procedureel en arbeidsvreugde. In relatie tot ons onderwerp is vooral de eerste dimensie van belang. Als voordelen van meervoudige afdoening werden gesignaleerd: een grotere kans op een juiste beslissing; meer waarborg voor onpartijdigheid en rechtseenheid, minder kans op verstarring en verkeerde machtsuitoefening en meer tijd voor bezinning.

Maar met een dergelijke inventarisatie van de literatuur en opvattingen van rechters is nog geen zicht geleverd op de feitelijke kwaliteit. Die laatste stap vergt onderzoek!

Op 8 december is verslag gedaan van dergelijk onderzoek; in meervoud nog wel. Naast een experimenteel onderzoek naar besluitvorming onder onzekerheid is er een aantal psychologische experimenten verricht. Beide projecten werden die dag beknopt gepresenteerd en inmiddels is ook volledig verslag van elk project gedaan:

- Sociaalpsychologische determinanten van strafrechtelijke besluitvorming, *F.S. ten Velden & C.K.W. de Dreu* Research Memorandum 2012 - 2
- Judicial Error by Groups and Individuals, *F. van Dijk, J. Sonnemans & E. Bauw* Working Paper¹

Dit verslag vormt een beknopte poging om enkele resultaten in onderlinge samenhang te presenteren.

Naast deze twee onderzoeken werd door Jeffrey Rachlinski, professor of Law Cornell University, New York en hoogleraar rechtspsychologie aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam, ook een voordracht gehouden. Deze had echter niet specifiek betrekking op de vraag over de kwaliteit van meervoudige versus enkelvoudige afdoening. Zijn bijdrage betrof een meer algemene vraag: de invloed van verschillende psychologische mechanismen op beslissingsprocessen. Dat vraagstuk zal aandacht krijgen in Rechtstreeks 2012 - 2.

Twee overkoepelende hypothesen

Het is nauwelijks verbazingwekkend dat het Nijmeegse onderzoek Rechtspreken: samen of alleen, waar het gaat om de juridische kwaliteit, opent met de stelling dat meervoud meer waard is in geval van complexe zaken. Immers complexiteit stelt mensen voor grotere opgaven en dan ligt het voor de hand dat de volkswijsheid van 'twee weten meer dan een' opgevolgd wordt. In geval van eenvoudige zaken, zo is de stilzwijgende veronderstelling, volstaat de capaciteit van één deskundige. Aldus redenerend, vallen er twee toetsbare (en dus te falsificeren) hypothesen te formuleren.

Hypothese 1:

Meervoudige afdoening bewijst z'n meerwaarde bij complexe via een grotere kans op een juiste beslissing in geval van complexe zaken;

Hypothese 2:

De beoogde kwaliteitseffecten van meervoudige besluitvorming zullen alleen realiteit worden als condities die betrekking hebben op de kwaliteit van collegiaal beraad daadwerkelijk vervuld zijn.

De twee onderzoekprojecten die in het navolgende worden besproken, kunnen worden beschouwd als pogingen om langs experimentele weg de juistheid van de hypothesen te testen.

Twee typen experimenteel onderzoek

Het onderzoek van Van Dijk e.a. richt de aandacht op de vraag naar de meerwaarde van meervoudige besluitvorming in complexe zaken (hypothese 1) en doet dat in de vorm van het door proefpersonen laten waarderen van statistisch bewijs in 30 zaken. De zaken verschillen in moeilijkheidsgraad; een lage kans op schuld (onder de 40%) en een hoge kans op schuld (vanaf 80%) heet gemakkelijk, zaken met een schuldkans tussen 40 en 80% zijn moeilijk. De deelnemers moesten in iedere zaak op basis van de verschaft informatie uiteindelijk beslissen over schuld of onschuld van de verdachte. Daarbij moesten ze ook aangeven hoe groot zij de kans op schuld achtten.

- is de betrokkene al dan niet schuldig ?
- hoe zeker is men van dat oordeel?

De opzet van dit experiment is identiek aan dat beschreven in 'Kansrekening en strafrechtspraak: fouten bij beslissen onder onzekerheid', Rechtstreeks 2009-4. Met name paragraaf 4 (pp. 25-30) geeft een uitvoerige toelichting op de wijze waarop de kwaliteit van het beslissingsproces wordt bepaald. Eenvoudig gezegd komt het neer op het nagaan of de respondent de vooraf vastgestelde juiste beslissing ook daadwerkelijk genomen heeft na gebruik van beschikbaar gestelde bewijsmiddelen. De deelnemers kregen een financiële prikkel om correct te beslissen: een foute beslissing kostte geld; een juist beslissing leverde op. Het ging daardoor om "echte" beslissingen en niet om een spelletje. Het nemen van beslissingen in de praktijk van alle dag heeft immers ook z'n kosten: de verantwoordelijkheid voor de voor de daaruit voor anderen voortvloeiende consequenties.

¹ <http://www.rechtspraak.nl/Organisatie/Raad-Voor-De-Rechtspraak/WetenschapsOnderzoek/publicatieswetenschappelijkonderzoek/Documents/Working-paper-judicial-error-by-groups-and-individuals.pdf>



Uitgangspunt van de onderliggende theorie bij de experimenten is dat een optimale beslissing voldoet aan twee kenmerken: (1) deze is genomen door een volledig rationele, risico-neutrale beslisser en (2) berust op alle beschikbare informatie.

Voor dit experiment werden de proefpersonen - in dit geval 99 studenten economie en psychologie - in twee verschillende condities geplaatst:

De *individuele* setting:

deelnemers kregen informatie over de zaken en moesten ieder individueel over de 30 zaken oordelen;

De *groepsetting*:

deelnemers werden in groepen van drie personen verdeeld waarna per zaak een ieder eerst tot een oordeel moest komen. Daarna konden ze in een chatsessie discussiëren over de schuld-vraag en daarna individueel een voorstel doen aan de groep ten behoeve van een groepsbeslissing.

Via deze procedure beschikten de onderzoekers over twee typen 'individuele' beslissingen; de beslissing genomen in de individuele setting en de beslissing die de betrokken respondent na de chatsessie als voorstel deed voor de gezamenlijke beslissing. De groepsbeslissing - schuldig of niet-schuldig - werd bepaald met meerderheid van stemmen.

Vermeld wordt hier ook nog dat er ook nog een tweede groepsbeslissing is gecreëerd door op basis van meerderheid van stemmen de individuele oordelen om te zetten in een groepsbeslissing. Er is hier dus sprake van een 'kunstmatig' gevormde groepsbeslissing; de meerheidsbeslissing van de drie deelnemers zonder dat discussie tussen hen had plaats gevonden. Via de aldus verkregen antwoorden konden de onderzoekers proefondervindelijk vaststellen in welke mate de veelgehoorde stelling aangaande de 'wisdom of crowds' opgeld doet. Die stelling komt er op neer dat het aggregeren van onafhankelijke, individuele beslissingen de besluitvorming verbetert. Daarop komen we later kort terug.

Het onderzoek van de Amsterdamse psychologen Ten Velden en de Dreu heeft betrekking op in de literatuur genoemde omstandigheden waaronder meervoudige beraadslaging al dan niet de verwachte meerwaarde realiseert (hypothese 2). Het betreft omstandigheden als (1) tijdsdruk en (2) het delen van informatie. Zij voerden drie experimenten uit waarin de invloed op het gebruik van (a) cognitieve vuistregels (ook wel 'heuristieken' genoemd), (b) het begaan van de fundamentele attributiefout en (c) het beïnvloed worden door ankers beschouwd werden als indicatoren voor de kwaliteit van het beslissingsproces. Als respondent fungeerden studenten (overwegend psychologie en economie en enkele studenten rechten) en niet-studenten.

De exacte aantallen van betrokken respondenten verschilden voor de drie experimenten. Nergens bleken overigens (achtergrond)kenmerken van de respondenten - geslacht, de aard van hun studie of, voor de niet-studenten de mate van werkervaring of de hoogte van opleiding - van invloed zodat die in de rapportage geheel buiten beeld zijn gebleven.

De vraag die steeds in de door de onderzoekers gecreëerde negen strafzaken beantwoord moest worden luidde: is de verdachte schuldig of niet? Ook hier vormt de rationele beslisser het uitgangspunt van de onderliggende theoretische overwegingen. De psychologische literatuur leert echter dat er omstandigheden zijn die afwijking van rationeel beslissen waarschijnlijk maken. De centrale vraag van dit onderzoek is of groepsgewijze beslissingen minder gevoelig zijn voor die invloed.

Voordat de uitkomsten worden gepresenteerd is het goed om stil te staan bij een veel gehoorde kritiek op dit soort onderzoek: het niet-natuurlijke want doorgaans sterk versimplificeerde karakter van de situaties. Men kan, aldus de critici, de resultaten niet generaliseren en transporteren naar de praktijk van alle dag.

Die kritiek is ten dele waar, ten dele onjuist. Waar, omdat in de praktijk meer factoren dan de experimenteel gemanipuleerde factor(en) tegelijkertijd hun invloed uitoefenen. In die zin zijn de uitkomsten in strikt letterlijke zin niet één op één te generaliseren. Onjuist is de kritiek voor zover men voorbij gaat aan de bewijskracht van het experiment. Immers, goed uitgevoerd, laat het geen twijfel over de oorzakelijke relatie tussen factor(en) en uitkomst. De generaliserende betekenis zit hierin dat men er zeker van mag zijn dat de aanwezigheid van bedoelde factor(en) in de praktijk een gekende invloed zal hebben. Daarmee is men gewaarschuwd en telt men dus voor twee!



De bevindingen

Ad hypothese 1: Meervoud alleen meerwaarde bij moeilijke zaken?

Net zo als bij het in 2009 gerapporteerde onderzoek door Van Dijk & Sonnemans bleek ook nu weer dat de respondenten meer moeite



hebben met het nemen van de juiste beslissing (schuldig of niet schuldig) gegeven de kans op schuld dan met de schatting van de kans op schuld zelf. Daarbij geldt dat het beslissingsproces in de groepsconditie een grotere zekerheid laat zien dan het proces in de enkelvoudige situatie(s).

Wat betreft de foutkans waarop de hypothese in feite ziet, bleek (zie tabel 1) dat groepsbeslissingen significant minder fouten opleveren dan individueel genomen beslissingen in moeilijke zaken (zaken met een kans op schuldigverklaring tussen 40-80%): het verschil wordt uitgedrukt in kosten (euro-cent) die bij het nemen van foute beslissingen de respondenten in rekening werden gebracht. Het verschil tussen de kosten van groepsbeslissingen bij moeilijke zaken (56,7 €-cent) en die van individuele beslissingen bij dezelfde zaken (128,4 €-cent) is statistisch significant. Hypothese 1 wordt dus bevestigd.

Tabel 1:
Foutkosten per type zaak t.o.v. optimale beslissingen bij zowel individuele en groepsbeslissingen

Schuldkans	0-40%	40-80%	80-100%
	(13 zaken)	(9 zaken)	(8 zaken)
Individueel	33,5	128,4	10,1
Individueel met leren	20,2	81,8	10,3
Groepsbeslissing	5,4	56,7	7,1

De hypothese is echter te 'smal' want groepen doen het ook beter in gemakkelijke zaken, tenminste in het geval van een kleine kans op schuld (< 40%): de foutkosten van groepen (5,4 €-cent) zijn significant lager dan die van individuen (33,5 €-cent).

De vraag die dit resultaat oproept is natuurlijk: is het in de praktijk van de rechtspraak de moeite (van het formeren van een meervoudige kamer) waard in geval van 'eenvoudige' zaken? Die vraag kan door een experiment niet worden beantwoord: de afweging of het voorkomen van fouten de hogere kosten waard is, is een normatieve. Wel kan iets gezegd worden over de vraag of een vereenvoudigde meervoudige afdoening zin heeft in simpele zaken. Het antwoord kan ontleend worden aan het bezien van de prestaties van de eerder genoemde 'kunstmatige' groepsbeslissing (of wel: een beslissingsprocedure op basis van drie individuele oordelen zonder discussie) en die vergelijken met de meerderheidsbeslissingen na onderling overleg via de chatsessies). Die vergelijking biedt tabel 2. Daaruit blijkt dat discussie alleen toegevoerde waarde heeft bij moeilijke zaken. Bij gemakkelijke zaken met lage kans op schuld is het verschil niet significant en bij gemakkelijke zaken met hoge kans op schuld zijn de op discussie gebaseerde groepsbeslissingen zelfs significant slechter van de groepsbeslissingen zonder discussie. Dat leidt tot de conclusie dat een meerderheid van opgetelde individuele beslissingen (wisdom of crowds) veel fouten doet verdwijnen.

Tabel 2:
Foutkosten per type zaak t.o.v. optimale beslissingen bij twee vormen van groepsbeslissingen

Schuldkans	0-40%	40-80%	80-100%	
	(13 zaken)	(9 zaken)	(8 zaken)	Alle zaken
Groepsbeslissing zonder discussie	2,6	68,3	4,5	22,8
Groepsbeslissing met discussie	5,4	56,7	7,1	21,2

Kortom, vanuit kwaliteitsoverwegingen is het wel aangewezen om ook in eenvoudige zaken meer dan één persoon te laten beslissen, "raadkameren" is dan echter niet nodig en soms zelfs niet wenselijk. Gesteld al dat men dat men in de praktijk de kans op schuldigverklaring vooraf met behoorlijke zekerheid vast kan stellen, dan zou de weg van 'mechanische'-groepsbeslissingen een betere kunnen zijn. Deelname aan discussies over zaken heeft overigens nog wel een ander voordeel: de individuele beslissingen die daarna genomen worden verbeteren.

Maar tegenover de baten in kwaliteit staan in geval van groepsbeslissingen ook de kosten in termen van efficiency. In het onderzoek bleek dat groepen ruim 13 maal zoveel tijd nodig hadden dan een individu bij het nemen van de beslissing. Een van de oorzaken daarvan is het gebrek aan tevoren bepaalde strategie.



Ad hypothese 2: *Het belang van de externe omstandigheden*

De psychologische literatuur leert dat individuen bij het nemen van besluiten nogal eens afwijken van het gedrag van de rationele beslisser via het vertrouwen op heuristieken. Zo'n heuristiek is bij-



voorbeeld het begaan van de 'gokkersfout' (gambler's fallacy), het zich laten beïnvloeden door 'ankers' en het maken van de 'fundamentele attributiefout'.

De *'gambler's fallacy'* bestaat eruit dat men bij het meerdere keren achter elkaar moeten nemen van besluiten, de neiging heeft om te denken dat wanneer een willekeurige gebeurtenis zich voordoet, ook het tegenovergestelde zal optreden. Nadat het balletje van de roulette drie maal op rood (of zwart) is gekomen, veronderstelt men dat de vierde keer het balletje stopt op zwart (dan wel rood). Ten onrechte natuurlijk!

Het *'anker-fenomeen'* bestaat erin dat men bij het nemen van een beslissing onbewust afgaat op irrelevante, zelf irrationele informatie. Het klassieke voorbeeld: de schatting van het percentage Afrikaanse landen in de UN was lager als de vraag luidde: of dit meer of minder dan 10% was, dan wanneer werd gevraagd of dit meer of minder dan 65% was.

De *'fundamentele attributiefout'* bestaat daarin dat personen het gedrag van anderen voornamelijk toeschrijven aan diens persoonlijkheid en niet aan situationele factoren.

De oorzaak van gebeurtenissen wordt dus primair bij de persoon in kwestie gezocht. Deze heuristiek is van belang voor de rechtspraak, omdat dit uitspraken gedaan worden over oorzaak en gevolg, waarbij rechters zich, onder andere, baseren op zowel persoonlijkheidsinformatie over de verdachte of partij, als situationele informatie.

Dat soort fouten maken is deels afhankelijk van de individuele persoonlijkheid, deels van externe omstandigheden. Omdat aan de persoon van de rechter niets te doen valt (men zou hoogstens via selectie de meest geschikte kandidaten kunnen binnen halen), gaat de aandacht hier uit naar de externe omstandigheden. Uit onderzoek weten we dat tijdsdruk, mentale vermoeidheid en ook het al dan niet verantwoording moeten afleggen van invloed zijn op het maken van genoemde fouten.

Om te meten of genoemde fouten zich voordoen bij groepen, werd gebruik gemaakt van de zogenaamde 'verborgen profiel'-situatie. Literatuur over groepsgewijs beslissen leert onder meer dat groepsleden de neiging hebben er impliciet van uit te gaan dat informatie die zijzelf niet opnemen of verwerken, door anderen verwerkt zal worden. In de groepsdiscussie zou, zo is voorts de veronderstelling, de totale informatie op tafel komen. Maar dat is nu juist niet altijd spontaan het geval zo leert onderzoek naar dit fenomeen.

'Verborgen profiel'-situaties doen zich voor daar waar leden van een groep verschillende informatie tot hun beschikking hebben. Het kan voorkomen dat die verschillende informatie ongedeeld blijft en daarmee het beslissingsproces een ander verloop krijgt dan wanneer alle beschikbare informatie bij iedereen bekend was.

In onderzoek naar dit fenomeen wordt een dergelijke situatie met opzet gecreëerd door de proefpersonen deels dezelfde, deels verschillende informatie te geven. In geval van rechters in een meervoudige situatie zou het delen van alle beschikbare informatie (dus ook de ongedeelde kennis) leiden tot bijv. vrijspraak, terwijl het afgaan op alleen gedeelde informatie leidt tot een schuldigverklaring. Aan de hand van de uitkomst kan de onderzoeker bepalen of het fenomeen zich voordoet en onder welke omstandigheden.

We richten ons daarom hierna op de volgende twee vragen zoals die in het onderzoek van Ten Velden & De Dreu aan de orde zijn gesteld:

- is de groepsgewijze besluitvorming minder gevoelig voor afwijkingen van rationele overwegingen dan individuele besluitvorming?
- treedt onder invloed van storende externe omstandigheden bij groepsgewijze besluitvorming kwaliteitsverlies in het beslissingsproces op?

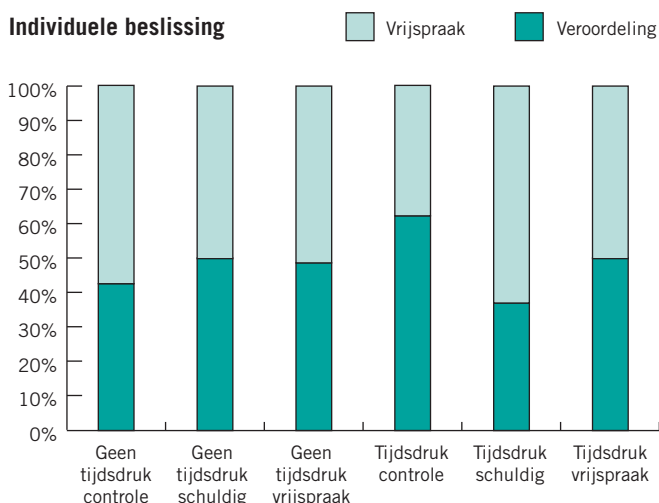
Als storende omstandigheid kozen de onderzoekers voor tijdsdruk omdat deze factor blijkens interviews het meest relevant is voor de praktijk van rechterlijke besluitvorming.

Het antwoord op de eerste vraag werd gezocht door na te gaan of fenomenen als de 'gokkersfout', 'de fundamentele attributiefout' en het afgaan op 'ankers' bij groepsbeslissingen minder optraden dan bij individuele beslissingen. Met uitzondering van de 'gokkersfout' bleek het antwoord negatief. De gokkersfout werd door groepen minder gemaakt, tenzij ze onder tijdsdruk kwamen, dan maakten ze deze fout ook. Groepen zijn niet beter. Dat illustreren de onderstaande twee figuren.

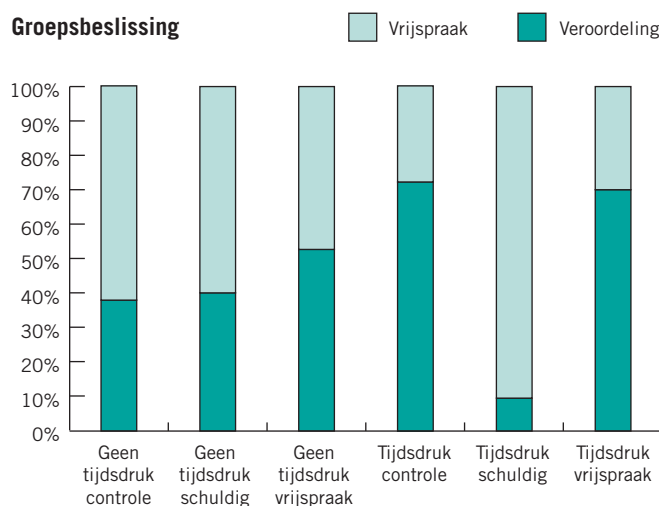
Ter toelichting vooraf het volgende. In beide situaties bestond de controlesituatie uit het beslissen van één fictieve strafzaak al of niet onder tijdsdruk. Zo werd dus de invloed van de factor tijdsdruk gemeten. De experimentele situatie bestond erin dat respondenten of eerst drie zaken voorgeschiedeld kregen waarin 'schuldig' het juiste antwoord was en daarna als vierde zaak de fictieve (controle) zaak óf eerst drie zaken kregen te behandelen waarin 'onschuldig' het juiste antwoord was met daarna als vierde weer de controle zaak. De 'gokkerfout'-hypothese doet dan voorspellen dat onder tijdsdruk in de beide experimentele situaties de vierde zaak respectievelijk vaker uitloopt op het oordeel 'onschuldig' (dus vrijspraak) dan wel 'schuldig' (veroordeling).



Individuele beslissing



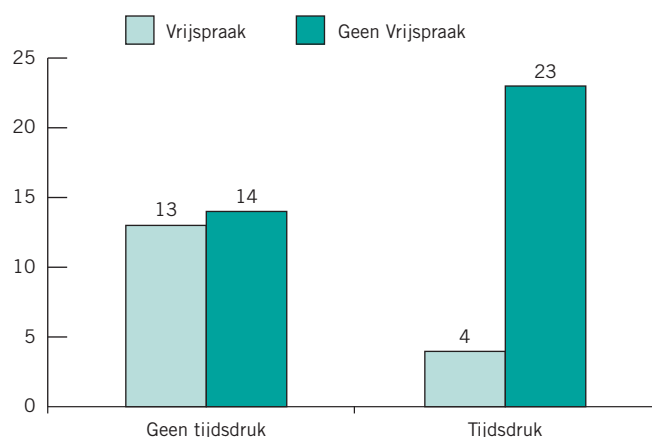
Groepsbeslissing



De gelijkenis tussen beide figuren is groot. In beide situaties manifesteert zich het tijdsdruk-effect via de vergelijking van de controlesituaties; onder tijdsdruk neemt het aantal veroordelingen (uitgedrukt in percentage van het aantal zaken) statistisch significant toe. In zowel de individuele als de groepsbeslissingssituatie ziet men in het geval dat er géén tijdsdruk is geen statistisch significant verschil tussen de 'schuldige' of de 'onschuldige'-situaties. Dat verschil is er wel in beide experimentele situaties als er tijdsdruk is.

Voor het beantwoorden van de tweede vraag spitsten de onderzoekers hun aandacht toe op de boven omschreven 'verborgen profiel' situatie. Ze ontwikkelden daartoe een hypothetische strafzaak waarin de vondst van een overleden man en de aanhouding van een verdachte centraal stond. De respondenten moesten op basis van het Wetboek van strafrecht uitmaken of de verdachte schuldig was aan moord of doodslag, dan wel vrijspraak verdiende. Elke van

de drie deelnemers aan een 'kamer' kreeg daartoe negen stukjes informatie waarvan zes stukjes identiek (en dus gedeeld) waren. Daarnaast kreeg elke deelnemer drie stukjes niet-identieke (ongedeelde) kennis. De gedeelde informatie leidde tot veroordeling, de ongedeelde tot vrijspraak. Zouden de deelnemers dus alle beschikbare informatie uitwisselen, dan zou de eindbeslissing 'vrijspraak' luiden. De onderstaande figuur maakt de invloed van tijdsdruk op de kwaliteit van de groepsbeslissing duidelijk: onder tijdsdruk neemt het aantal groepen dat de juiste uitspraak doet af.



Wat valt er uit dit alles te leren?

Op het eerste gezicht lijkt het dat beide onderzoeken tot verschillende uitkomsten leiden. Laten Van Dijk e.a. zien dat groepen het doorgaans beter doen en dan met name in complexe zaken, op basis van Ten Velden en De Dreu zou je tot een andere conclusie kunnen komen. Maar dat zou niet helemaal terecht zijn. De suboptimale prestaties waarop Ten Velden en De Dreu uitkomen zijn het gevolg van specifieke condities waaraan Van Dijk e.a. geen aandacht besteed hebben. Meervoudige besluitvorming voorziet in complexe zaken in betere beslissingen dan enkelvoudige besluitvorming, maar alleen als aan bepaalde voorwaarden zijn voldaan. Is dat niet het geval, dan kunnen de betere prestaties van groepen in de praktijk heel wel teniet gedaan kunnen worden naarmate de storende omstandigheden waarop Ten Velden en De Dreu wijzen, vaker en met grotere intensiteit optreden. In hoeverre de met name genoemde situatie van 'Verborgen profiel' daadwerkelijk voorkomt is onbekend en dat levert grond voor een zekere mate van relativering. Dit laat onverlet dat de constatering met betrekking tot tijdsdruk heel wel aansluiten bij de geluiden vanuit het de praktijk van de rechtspraak, zeker waarbij het gaat om de tijdsdruk waaronder rechters moeten werken en tot hun beslissingen moeten komen.

Ook duidelijk wordt dat de betekenis van meervoudige afdoening wint als aan minstens twee voorwaarden voldaan wordt. Ten eerste een selectief gebruik. Dat nu verwijst naar de toedingspraktijk. Uit het eerder genoemde onderzoek van de Radboud universiteit blijkt dat de wettelijk geboden ruimte aan de gerechten



in de praktijk ten volle benut wordt. Er is nogal wat variatie in toedelingsbeleid. De Nijmeegse onderzoekers teken daarbij aan dat die praktijk goeddeels overeenkomt met de normen die de projectgroep Kwaliteitsnormen van de Raad in 2007 heeft vastgesteld. Dat stelt gerust.

Ten tweede is er natuurlijk de factor tijdsdruk. Die zal in de praktijk altijd in zekere mate een storende factor blijven, zo mag men verwachten. De prangende kwestie is natuurlijk in welke mate valt een overduidelijk negatief effect te voorkomen. Dat schept een blijvende beleidsprioriteit.

In directe samenhang met dit laatste valt te denken aan meer systematische aandacht voor een leesbeleid binnen de meervoudige kamer. In hoeverre dat thans praktijk is en hoe die praktijk er uit ziet, dat is niet bekend. Hier ligt een concreet aanknopingspunt en daarmee een leermoment ons aangereikt door het onderzoek.

*Albert Klijn**

* De auteur is werkzaam als wetenschappelijk adviseur bij SSR. Ik dank mijn collega wetenschappelijk adviseur bij de Raad voor de rechtspraak Suzan Verberk voor haar nauwgezette commentaar bij de totstandkoming van dit verslag.



SSR: Goed opgeleid voor een rechtvaardige samenleving.

